

Middelalderen – og i dag

En essaysamling redigeret af
Svend Clausen og Christian Troelsgård

Københavns Universitet
Center for europæiske middelalderstudier

2012

Middelalderen – og i dag

Redigeret af Svend Clausen og Christian Troelsgård

© Center for europæiske middelalderstudier, Københavns Universitet,
og forfatterne, 2012

ISBN: 978-87-995197-0-5

Bogen er sat i L^AT_EX med Times New Roman og *Carolingia*

Bogen og de enkelte essays kan downloades fra www.middelalderstudier.ku.dk

Center for europæiske middelalderstudier
Saxo-Instituttet
Njalsgade 90
DK-2300 København S

Særtryk

CEM's logo er en detalje fra et kalkmaleri i Vester Broby Kirke, Roskilde Stift.
Stregtegning af Ulla Hastrup

Hvad man kan lære af middelalderhistorien?

af Nils Hybel

“Vi bør lære af historien, så de samme menneskelige og politiske fejl ikke gentager sig”, står der på Københavns Universitets hjemmeside i præsentationen af historiestudiet. Det lyder tillokkende, men desværre er det ikke så enkelt, som det kan lyde. Hvis det var det, måtte man tro, at alle menneskelige og politiske fejl kunne undgås, hvis alle læste historie. Men hvad er menneskelige og politiske fejl? Det er der som bekendt delte meninger om, ligesom der er delte meninger om historien. Politik og historie er udtryk for meninger og hensigter afledt af, at mennesker opfatter og handler forskelligt, ud fra hvem de er, og hvilke omstændigheder de lever under. Det er en del af det at være menneske, at være forskellig fra andre mennesker, men der er unægtelig også noget der binder os sammen på tværs af tid og rum.

Det er erkendelsesteoretisk børnelærdom, at det hermeneutiske argument mod den positivistiske teori, og for den sags skyld også andre teoretiske retninger, som bygger på generalisering og abstraktion, har grund i opfattelsen af mennesket som aldeles unikt blandt de levende væsener på vor klode. Dette væsens handlinger kan ikke forklares som gentagelsesbetonet respons på stimuli. Enhver menneskelig reaktion anses for at være unik. Derfor kan den ikke forklares, men kun forstås gennem indlevelse i og fortolkning af de menneskelige ytringer og handlinger. Det kan der være noget om, men mennesket adskiller sig principielt ikke fra alle andre levende væsener på det punkt. Også hunde, katte og andre dyr reagerer forskelligt på samme stimuli, men variationen af reaktioner er sandt nok mindre udtalt hos dyr end blandt mennesker. Menneskers reaktioner på samme stimuli har dog ikke ubegrænset variation.

Hvis det hermeneutiske aksiom var mere end netop en påstand, en tanke ført ud i sit ekstrem, der uden at kunne eller skulle bevises, lægges til grund for dette videnskabsteoretiske program, hvis det virkelig forholdt sig således, ville historien ikke kunne bruges til ret meget andet end som tidsfordriv og grundlag for, hvad man i vor kulturkreds kalder dannelse. Nogle vil sikkert mene, at det er alt rigelig begrundelse for, at der bruges betragtelig ressourcer på historiske studier, men historien er heldigvis mere potent end som

så. Vi kan faktisk lære af historien. Vi kan blive klogere på at håndtere tilværelsen ved at studere historien.

Helt simpelt lærer vi af vore erfaringer, dvs. vor historie. Det ved enhver. Når man én gang har brændt fingrene, ved man, at ild skal omgås med forsigtighed. Det er naturligvis ingen garanti for, at man ikke brænder fingrene igen. Omstændighederne, hvorunder man står i fare for at brænde sig, er sat af utallige varierende forhold, som sætter værdien af den historiske erfaring på prøve, men variationen af hensigtsmæssige handlinger for at udgå forbrænding i en given situation er trods alt ikke uendelig. Det lader sig gøre for de fleste mennesker, og dyr for den sags skyld også, at indlære en række af dem af egen erfaring, eller fra hvad andre har erfaret.

Man hører af og til i forbindelse med krige, at vi ikke har lært af historien. Efter første verdenskrig mente man, at det var den sidste krig, og da anden verdenskrig brød ud mente man, at man ikke havde lært af første verdenskrigs lidelser. Disse udtalelser kom fra folk, der ikke selv havde lært af historien. De havde ikke lært, at mennesket er et facetteret væsen og en af menneskeracens facetter er aggression, der ind imellem udmønter sig i krig og mange andre aggressive handlinger. Menneskets aggression er en konstant, som udtrykker sig på utallige måder, én af dem er krig, som ligeledes har adskillige historiske former. Også vor opfattelse af vold og krig forandrer sig under forskellige historiske betingelser. F.eks. blev militærtjeneste for 30 år siden, hvor det gjaldt det nære forsvar af fædrelandet, her i landet betragtet som et nødvendigt onde og en særlig aktivitet. I dag, hvor Danmark er krigsførende på slagmarker fjernt fra Danmark, taler man om krigstjeneste som et 'job' på lige fod med alt andet arbejde, og militære operationer benævnes, som "opgaver der skal løses". Aggression er en del af den menneskelige habitus, den er en historisk konstans, mens dens udtryksformer er forskellige, de er historiske variabler. Menneskelig aggression kan ikke udryddes, men det kan krig måske.

Historien har eksisteret som objektiv realitet, men den kan senere kun hentes frem som subjektiv realitet. Objektiv historieforskning er en illusion. Forestillingen om rekonstruktion af fortiden, som den virkelig var, bygger metodisk på almindelig sund fornuft, dvs. kildekritikken, en fremstillingsform hvor historikeren dølger sine meninger, og tro på konsensus udvirket af historikerkollektivets indbyrdes kritiske samvirke. Dette program har intet med objektivitet at gøre. Historien kan ikke rekonstrueres, den kan kun konstrueres i tæt afhængighed af os. På den anden side er forudsætningen for konstruktionen, at der eksisterer identitet mellem historiske fænomener, hændelser og tilstande. Hvis ikke kunne historikeren slet ikke trænge ind i fortiden. Der må være noget genkendeligt at bygge konstruktionen på. Konstruktion på grundlag af lutter unikke fænomener, hændelser og tilstande er lige så absurd som at mene, at historien gentager sig. Verden omkring os, herunder historien, er sammensat af unikke og gentagelsesbetonede bestanddele. Historien og den nutidige verden er derfor sammenhængende. Hvis vi ikke var af den overbevisning, ville vi ikke kunne orientere os og handle i verden.

Vi kan derfor godt lære af historien, men vi vælger selv, under indtryk af vores livs omstændigheder, hvad vi vil lære. Spørgsmålet er imidlertid, om vi overhovedet vælger, eller om valgene på forhånd er lagt i os. Historiestudiet handler i høj grad om at bevidstgøre os om forudsætningerne for vore valg. Men lad os nu vende os mod, hvad man kan lære af middelalderhistorien.

1 Den nationale lære af historien

En lære af middelalderhistorien er, at Danmark ved indgangen til middelalderen, dvs. hen mod slutningen af det 1000-tallet, var et veletableret gammelt kongerige.

'Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie' fra 1988 har titlen *Da Danmark blev Danmark*. Det synes forfatteren, Peter Sawyer, at mene, at Danmark blev i 800-tallet. Men i hvilken forstand, han mener det, er svært at hitte rede på. Han skriver om frankernes kontakter med normannerne i 800-tallet under overskriften "Frankerne og det danske kongerige". Danmark fremstilles som en politisk enhed før betegnelsen Danmark optræder i kilderne og det på trods af, at de frankiske krøniker, der er hans kilder, refereres for at tale om flere danske konger, medkonger og om en hel del rivalisering mellem magthavere blandt danerne. Sawyer hævder, at ordet Danmark i 800-tallet dækkede de skånske landskaber, øerne og Jylland. Sandheden er, at betegnelsen først dukker op omkring 900 i en engelsk og en tysk (østfrankisk) krønike, og at den førstnævnte giver en omdiskuteret geografisk beskrivelse af de danske landskaber. Sawyer kommer ikke ind på, om de danske konger beherskede dette territorium, og det gør han klogt i, for ingen ved med sikkerhed, hvad de herskede over. Kilderne, dvs. de frankiske krøniker, giver indtryk af, at de huserede i Sønderjylland, nærmere kan vi ikke komme det.

Den navnkundige Harald Blåtand, der var dansk konge i anden halvdel af 900-tallet, er Sawyer da heller ikke sikker på beherskede hele Danmark, dvs. Skånelandene, Øerne og Jylland, selv om Harald på den store af de to runesten i Jelling, angiveligt praler med, at han vandt sig hele Danmark. Men han er sikker på, at Haralds magt strakte sig til Øresund. Det bygger han på den "kendsgerning", at ringborgen Trelleborg ved Slagelse blev bygget i 981 samtidigt med Fyrkat.

Nogenlunde den samme lære genfinder man i Esben Albrechtsens bidrag til *Dansk Udenrigspolitik Historie* fra 2001. Her optræder 800-tallets politiske historie under overskriften "Danmark og Frankeriget" og 900-tallets under titlen "Danmark og Tyskland". Albrechtsen mener, at den danske kong Godfred i 800-tallet i nogen grad havde magt over et veldefineret territorium, som, forstår man, lå mellem Ejderen og Kongeåen. I de følgende 100 år var situationen anderledes ustabil med rivaliserende konger og perioder, hvor kongemagten brød sammen. Alligevel mener Albrechtsen altså man kan tale om et Danmark i 800-tallet. At han mener det samme om 900-tallet, i hvert fald tiden efter 958, hvor Gorm den Gamle menes at være død, er mere forståeligt for så vidt Albrechtsen mener, at det kan fastslås, at Gorms navnkundige søn, Harald Blåtand fra sit kongesæde

Ringborgen 'Fyrkat' ved Hobro (dateret 981). Hvordan skal vikingetidens system af ringborge tolkes?

i Jelling havde magten over Jylland, Fyn, Sjælland og Skånelandene. Som Sawyer fæstner han dette indtryk ved opførelsen af ringborgene Aggersborg ved Limfjorden, Fyrkat ved Hobro, Nonnebakken i Odense og Trelleborg ved Slagelse i Haralds regeringstid. Endvidere tror Albrechtsen, i modsætning til Sawyer, på den tyske krønikeskriver, Adam af Bremens, historie om, at Harald blev begravet i Roskilde. Albrechtsen tror på den historie på trods af, at den første indførsel i roskildekirkeens dødebog er Sven Estridsens død i 1075. Det er i øvrigt fra Estridsen, Adam af Bremen, ifølge Adam selv, havde historien om Haralds endeligt, men disse kendsgerninger forstyrrer ikke Albechtsen.

Både Sawyer og Albrechtsen er klar over den mudrede situation i 800-tallet. Anderledes sikre er de på, at der i Harald Blåtands tid bliver etableret et kongedømme med en udstrækning noget i retning af det middelalderlige danske kongerige. Ikke desto mindre bruger de friskt betegnelsen Danmark i deres fremstillinger af både 800-tallet og 900-tallets historie. Det kunne give læseren indtryk af, at det danske kongerige kom til verden allerede for 1200 år siden, men den opmærksomme læser indser, at de nok snarere mener, at vi skal frem til slutningen af 900-tallet. Det er da også det, man kan lære af Gyldendals bog om Danmarks historie fra 2004. Her får man i forordet at vide, at det er ubestrideligt, at Danmark ikke alene har eksisteret som rige men også som stat i tusind år.

Det er at tage munden fuld. En ting er helt sikker, der eksisterede omkring år 1000 ingen stat på det territorium, som den danske stat i dag behersker. Ordet stat kommer fra det latinske ord status, der forskelligt betyder blandt andet tilstand eller forfatning. I den politiske filosofi optræder begrebet stat første gang hos Machiavelli i begyndelsen af 1500-tallet. Senere i midten af 1600-tallet bruger Thomas Hobbes det som begreb for kongen som en abstrakt juridisk person. I løbet af 1700 blev det moderne statsbegreb udviklet. I dette begreb er staten en institutionaliseret og centraliseret politisk organisation, hvis ledelse har monopol på voldsudøvelse og jurisdiktion over indbyggerne inden for et territorium. Det er påfaldende, at konturerne af en sådan institution først lader sig

ane i Europa hen mod slutningen af middelalderen, hvor begrebet stat træder frem i den politiske teori. Hvad man end måtte mene om Harald Blåtand regimente, står én ting klar: Han rådede meget langt fra over en sådan institution. Det bliver da heller ikke på nogen måde sandsynliggjort i bogen fra Gyldendal om Danmarks historie.

Forfatteren, Ole Feldbæk, nøjes med at datere skabelsen af det ældste Danmark med kerneområderne Jylland, Øerne og Skånelandene til vikingetiden. "*Så meget ved vi*", skriver han. Men gør vi nu også det, og kan det danske kongerige virkelig føres tusind år tilbage? Ole Feldbæk bærer en tvivlens orm ved sit bryst. Vi ved ikke, hvorfor riget blev skabt, fastslår han, og Harald Blåtands forkyndelse af, at han vandt sig hele Danmark "*var et øjebliksbillede – måske ikke engang et helt sandt øjebliksbillede*", fortsætter han. Ole Feldbæk er en redelig og intelligent historiker. Han er en smidig traditionsforvalter. Han ved, at den historie, han fortæller om det ældste danske rige, er én historie. Andre historier kan fortælles.

2 Den internationale lære af historien

En anden lære af middelalderhistorien er, at processen mod etablering af kongeriget Danmark først for alvor kom i gang hen mod slutningen af 1000-tallet, og at det middelalderlige danske kongerige ikke tegner sig klart i kilderne før hen mod slutningen af 1100-tallet. Hvad der lå forud i tid var landskaber splittet mellem stridende krigsherrer, hvoraf de største kan betegnes tributære konger.

I anden halvdel af 700-tallet skrev en af Karl den Stores rådgivere, Alcuin, en beretning om sin slægtning, den engelske missionær Willibrords, liv. Han havde i de første år af århundredet besøgt de vilde daners stamme og deres grusomme hersker On-gen-dus. Denne beretning tyder på, at levede der folkerige og velorganiserede stammer i Jylland og på visse af øerne i 700-tallet. Disse oplysninger bekræftes af arkæologien. Dannevirke ved Slien og Kanhavekanalen tværs over Samsø mellem Stavns Fjord og Mårup Vig er anlægsarbejder af dimensioner, som har krævet en stor arbejdsindsats, teknisk viden og ikke så lidt organisatorisk kunnen. Dele af det tidlige Dannevirke er dendrokronologisk dateret til omkring 737, og tømmer fra Kanhavekanalen tyder på, at den er anlagt omkring 726. Dannevirke er ikke enestående. Der kendes flere andre voldanlæg i Jylland, hvoraf det mest kendte er Olgerdiget, der ligger godt 70 km nord for Dannevirke, og hvis forsvarsside vender mod nord. De fleste af de jyske volde savner nærmere undersøgelse og datering, så man skal være varsom med at slutte for meget om magtforholdene i Danmark før 800 på grundlag af disse anlægsarbejder. Men det er nærliggende at se dem som udtryk for en opdeling af landet i flere herredømmer.

De hovedsagelige skriftlige kilder til 800-tallets historie er De frankiske Rigsannaler. I dem hører vi om Jylland, måske om Fyn, om en stormand fra Skåne, men de nævner ikke ordet Danmark. De taler om danere men for det meste om normannere. Det fremgår klart af disse annaler, at danernes ledere var mænd med en vis magt, men

de var ikke konger i den middelalderlige forstand. Kronikørerne kalder dem godt nok for konger (*reges*), men det er vel i mangel af et mere dækkende ord, eller på grund af mangel på viden om magtforholdene blandt danerne. På den anden side synes de frankiske krønikører at være ret velinformerede om hierarkiet blandt danerne. I omtalen af en fredsforhandling i 811 kaldes de frankiske delegerede grever, mens danernes forhandlere omtales i en rangorden, hvor kongens brødre anses for de fornemste og de øvrige blot som ansete mænd. Annalerne sondrer ligeledes mellem konger og førere i deres beskrivelser af normannernes hærgning, men hvori de mente, denne forskel bestod, er vanskeligt at gennemskue. Beskrivelserne af magtforholdene mellem danerne i 'De frankiske Rigsannaler' leder tanken hen på stridende krigsherrer i spidsen for klaner eller partier, hvor der i det jyske område tilsyneladende var to, som dominerede. Men Øerne og Skåne har i 800-tallet sandsynligvis også været behersket af konkurrerende aristokratiske klaner.

Det var blandt andet disse ustabile magtforhold, der fik mindre succesrige krigsherrer i de hjemlige interne magtkampe til at søge andre jagtmarker i Storbritannien, Irland og på det nordvesteuropæiske kontinent. Det er i hvert fald karakteristisk, at før fra slutningen af 900-tallet kan de nordiske raids mod det sydlige og vestlige udland sjældent sættes i forbindelse med en krigsherre, der synes at have haft større magt indenfor det danske område. Der er ikke meget i de frankiske beskrivelser, der giver associationer til middelalderlig kongemagt endsige et større samlet dansk rige, som kunne minde om det middelalderlige Danmark. De politiske strukturer blandt danerne i 800-tallet kan betegnes som tributære kongedømmer.

Der er heller ikke meget, der taler for at betegne de kendte danske herskere fra 900-tallet som middelalderlige konger. Der findes desværre kun få kilder til den politiske historie fra omkring 880 og frem til midten af 900-tallet. Vi er meget afhængige af Adam af Bremen, der genfortæller frankernes historie om, at danerne i 891 blev udslettet af kong Arnulf Löven. Hvis man kan fæste lid til Adams fremstilling, var magtforholdene blandt danerne i første halvdel af 900-tallet temmelig omskiftelige, men det lykkedes dem alligevel at holde den tyske konge, Henrik 1., ude af landet. Henrik havde dog banet vejen for kristning af danerne, og Hamborgbispen, Unni, kunne derfor ved sin prædiken senere omvende den hårdnakkede hedning Gorms søn, Harald. Det er én af Adams historier om, hvordan Harald Blåtand antog kristendommen. Den anden går ud på, den tyske kejser Otto d. 2. bankede Harald på plads, efter at Harald havde hærget Saxen. Otto gik ind i Haralds rige og op gennem Jylland, og på tilbagevejen slog han danerne i et slag ved Slesvig. Således ydmyget fik Harald sit rige tilbage på betingelse af, at han indførte kristendommen blandt danerne. De to øvrige historier om Haralds døb er i modsætning til Adam af Bremens beretning nedskrevet nogenlunde samtidig med hændelsen og tillægger to andre biskopper end Unni æren. Widukind af Corvey fortæller den kendte historie om, hvordan biskop Poppo ved sin jernbyrd overbeviste Harald om

kristendommens overlegenhed, mens Routger i sin skildring af ærkebisp Bruno af Kølns levned selvsagt giver denne kølnerbiskop æren.

Det er vanskeligt at udtale sig præcist om den tyske indflydelse på Haralds rige, men så meget står dog klart, at de tyske kejsere opfattede riget som det, der ligger i det navn, der fra omkring 900 blev hæftet på danernes lande i engelske og tyske krøniker, nemlig Danmark. I et kejserbrev fra 965, hvor Otto d. 1. giver kirkerne i "daneres mark eller rige" privilegier, anes måske en vis usikkerhed. Oversættelsen af det latinske ord vel er afgørende. Passagen kan nemlig også oversættes "danernes mark endog rige". Marca er et frankisk ord, der betyder grænseland. Fra 800-tallet spredtes ordet ud over Europa. I middelalderen finder vi ordet i Marguess (England), Marquis (Frankrig and Skotland) og Markgraf (Tyskland) for herskere over perifere egne af riger, mens rigernes kerneland var opdelt i grevskaber. Senere er man i hvert fald fra tysk side ganske overbevist om Danmarks status som et markrige, det vil sige en grænseregion i det Tysk-Romerske Rige.

Helt frem til midten af 1100-tallet finder man den opfattelse i kilder tæt på de tyske kejsere. Biskop Otto von Freising, der var Konrad III's halvbroder og Frederik Barbarossas onkel, mener endog, at Karl den Store undervang sig danerne, og at Frankeriget derfor gik fra Danmark til Kalabrien, og at der uden for riget lå forskellige lande blandt andre Bohemia, Polonia, Dalmatia, Histria, Venetia, Britannia. Freising mener imidlertid ikke, det var en permanent tilstand, det kommer vi tilbage til, og han udtaler sig ikke om Danmarks status i slutningen af 900-tallet. Men der er temmelig iøjnefaldende arkæologiske vidnesbyrd, der taler for, at Danmark i slutningen af 900-tallet var et markrige under det Tysk-Romerske Rige. Det betyder ikke, at de tyske kejsere til alle tider havde lige godt styr på denne grænseregion, det følger af sagens natur, men der er tegn på, at de har gjort deres til at beherske landet i perioder.

De mange anlægsarbejder i den sene del af 900-årene kan være vidnesbyrd om tysk overherredømme over de danske herskere. Mest iøjnefaldende er de før omtalte ringborge. De kan have været glimrende militære støttepunkter for en besættelsesmagt. Ringborgene og broerne kan have været bygget for i en periode at hævde tysk ret og kontrol over Jylland og de danske øer. Ringborgene har kun kortvarigt været i brug, siger arkæologien. Ligheden mellem de danske borge og de udenlandske er slående. Trelleborg er f.eks. nærmest identiske med den endnu bevarede borg i Oost-Souburg i Zeeland i Nederlandene. Kronologien for borgenes anlæggelse giver også grund til at knytte dem til udviklingen af imperierne. Ringborgene i det nordvestlige Frankrig er opført i 800-tallet, mens ringborgene i Frisland, fra Zeeland og op i Nordvesttyskland, er jævaldrende med de danske, det vil sige samtidig med det Tysk-Romerske Riges tidlige fase.

I de skriftlige kilder er der ikke oplysninger om hverken frankisk eller tysk engagement andre steder end i Jylland. Havde der været det, havde vi været på noget mere sikker grund, når vi vurderer magtforholdene på øerne og i Skåne i 800- og 900-tallet.

Som sagerne står, forekommer det alligevel mere sandsynligt, at knytte Trelleborg på Sjælland og Nonnebakken på Fyn til tyske bestræbelser på at kontrollere et markrige end at tage dem til indtægt for, at Harald Blåtand herskede over et rige, der tåler sammenligning med det middelalderlige danske kongerige. Et tysk kejserbrev fra 988 giver da nu også kirken i Odense privilegier på linie med dem kirkerne i Ribe, Slesvig og Århus allerede havde fået. Adam af Bremens tidligere nævnte historie om, at Harald Blåtand blev gravlagt i Roskilde er, som vi allerede har været inde på temmelig usandsynlig. Men nu kan andre end de parter, der er nævnt i de skriftlige kilder, for så vidt godt have stået bag opførelsen af Trelleborg. De komplekser af haller, værksteder og andre bygninger, der er udgravet ved Køge, Tissø og Lejre, tyder i hvert fald på, at der på Sjælland var magtcentre på disse lokaliteter fra jernalderen og hele vejen op gennem vikingetiden. Det kan ikke udelukkes at Trelleborg er opført af en sjællandsk magtkonstellation uden direkte forbindelse til Harald Blåtand og de tyske kejsere.

Harald Blåtand og hans umiddelbare efterfølgere var meget langt fra at være suveræne middelalderlige konger. De kan bedst betegnes som tributære magthavere med begrænset territorial kontrol. De kontrollerede først og fremmest byer, handelscentre og handelsveje. Deres magtmidler og administrative formåen var ikke til permanent beherskelse af større landområder. I modsætning til de middelalderlige konger med økonomisk magtbasis funderet i opkrævning af jordrente og skatter byggede vikingetidens tributære konger deres regimenter på indtægter fra handelen samt fra simpelt ran. Der eksisterede omkring 1000 ikke et dansk kongerige, der tåler sammenligning med det middelalderlige, og man kan på dette tidspunkt langt mindre tale om en dansk stat.

3 Morale

Hvad kan man så lære af disse to udlægninger af historien? Den nationale udlægning af danmarkshistorien lærer os, at der i tiden lige før det første årtusindskifte efter vor tidsregning blev etableret et dansk kongerige, der i udstrækning giver associationer ikke alene til det middelalderlige men også til det nuværende Danmark. Kongerne menes på dette tidspunkt at have siddet inde med militære, administrative og ikke mindst finansielle ressourcer, som satte dem i stand til at kontrollere territoriet Jylland, Fyn, Sjælland og måske Skånelandene og dele af det sydlige Norge.

Den internationale udlægning af danmarkshistorien giver et noget andet indtryk af tidens politiske forhold. Vi lærer af den, at de danske magthavere ikke tåler sammenligning med de senere middelalderlige konger, hverken angående deres evner til at beherske et territorium eller de delvis beherskede territoriers udstrækning. Danernes lande var opdelt mellem forskellige magtgrupperinger, hvoraf vi i de skriftlige kilder stort set kun hører om dem, der holdt til i Jylland. Det største samlede territorium under en af disse magtkonstellationer, der er tegn på, var Jellingdynastiets under Harald Blåtand. Det omfattede formentlig det meste af Jylland og måske, men mindre sandsynligt, dele af det

sydlige Norge. Afgrænsningen af territorierne var løs og kongerne betegnes tributære herskere, hvis magt i høj grad var koncentreret omkring byer, handelspladser og handelsruter. Beskyttelse af det kommercielle liv mod angreb var en væsentlig økonomisk ressource for disse herskere.

Kilderne tillader ingen at afgøre endeligt, hvilken af disse udlægninger, der er den sande. Det skyldes ikke, at der kun er få kilder til rådighed for studiet af 800- og 900-tallets historie. Flere kilder havde ikke stillet sagen stort anderledes. Så havde problemet været at udvælge de mest repræsentative kilder. Sagen er, at der ikke findes én sand udlægning af historien. Der findes flere, og det er bestemt ikke ligegyldigt, hvilken en af dem man hælder til. Det siger meget om, hvem man er, og måske endnu mere om, hvilken relevans studiet af middelalderens historie har for os i dag.

Ude omkring i Europa begynder middelalderen omkring 700-800, eller før. I Danmark og det øvrige Norden taler vi derimod om, at vikingetiden sætter ind. Middelalderen begynder hos os først omkring 1100. Hvis man følger den lære af historien, at der optræder danske herskere med territorial kontrol over områder sammenlignelige med det nuværende Danmark eller endog større i denne såkaldte vikingetid, må man spørge, hvad er så egentlig forskellen på vikingetid og middelalder? Svaret knytter sig til ordet viking, som er et gammelt nordisk ord med flere betydninger. Når ordet viking bruges om alle de skandinaver, der deltog i ekspansionen mod De britiske Øer og det vestlige kontinentale Europa, skyldes det en konvention blandt historikerne. Vikingetiden afgrænses traditionelt til tiden fra slutningen af 700-tallet, hvor hedninge, formentlig fra Norden, hærgede klostret på Lindisfarne ud for den nordøstengelske kyst, og frem til anden halvdel af 1000-tallet, hvor England med normannernes erobring af landet i 1066 blev effektivt lukket for yderligere vikingetogter og bosættelser.

Begrebet vikingetid knytter sig altså til de plyndrings- og erobringstogter samt handelsfærd i Vesteuropa, dele af det nære Asien, Island, Færøerne, Grønland og formentlig Nordamerika nordboere drog på. Det er rigtigt, at togterne mod, og bosættelserne på, en række af disse destinationer stoppede i slutningen af 1000-tallet. Det gælder først og fremmest Frankrig, Frisland, Nordvesttyskland og De britiske Øer, men kolonisering af Færøerne, Island og Grønland fortsatte ind i middelalderen. Danernes plyndrings- og erobringstogter samt handel stoppede i det hele taget ikke. De rettede sig nu blot i stigende grad mod østersøregionen. Vi ved ikke så meget om disse aktiviteter omkring Østersøen før 1000-tallet, på grund af manglen på kilder. Når vi ved meget om togterne til Nordvesteuropa før 1000 skyldes det, at både det kontinentale Vesteuropa og De Britiske Øer blev kristnet tidligt, og at kristningen førte den latinske skriftlighed og traditionen for at skrive krøniker med sig. Togterne mod østersøregion var rettet mod hedenske befolkninger uden disse traditioner. Derfor har vi først skriftlige kilder, der beretter om østersøtogterne, efter danerne selv i middelalderen blev medlemmer af den europæiske kristenhed og selv begyndte at berette om togterne.

Det kan være, at det er derfor, at det ser ud til at disse togter tog til i tiden fra omkring 1100 og frem til lige før 1250, hvor der kan spores danske togter rettet mod Østersøens kyster fra Holsten i sydvest til Finland i Nordøst. Nogle mener, at de adskilte sig fra vikingetidens togter, fordi de var korstog. Det kan et par af dem da godt defineres som, men ikke desto mindre havde de, som de såkaldte vikingers, vel også mere håndgribelige geopolitiske og økonomiske mål. Underkendes må det dog ikke, at fra midten af 1100-tallet bidrog de danske togter i Baltikum til at sprede og rodfæste kristendommen. Det forandrer imidlertid ikke ved, at 1100- og 1200-tallets togter i Østersøen byggede på den tradition for maritim krigsførelse, som kom i gang i 700-tallet, og at de geopolitiske og økonomiske mål i hovedtrækkene var de samme. Den væsentligste forskel mellem vikingetidens og middelalderens danske ekspansion var dog, at middelalderens ikke som vikingetidens medførte nævneværdig dansk udvandring. Til gengæld var den medvirkende til en betragtelig vandring af kolonister fra folkerige egne i Nederlandene og Nordvesttyskland til de nykoloniserede slaviske områder mod øst.

Da der ikke i den nationale udlægning af historien kan spores nogen principiel forskel på de indre magtforhold i danernes lande i slutningen af 900-tallet i forhold til tilstandene i middelalderen, må historikernes sondring mellem vikingetid og middelalder findes i netop de omtalte forskelle mellem danernes plyndrings- og erobringstogter før og efter 1066. Men det er der vist i grunden ingen af denne skoles fortalere, der har gjort. De har alene set skellet i ophøret af togterne mod Vesteuropa og de nordatlantiske kolonier. De togter, som de kalder vikingetogterne. Men det forandrer ikke ved, at skellet mellem vikingetid og middelalder i den tradition logisk må identificeres i forskellen mellem togter mod netop disse destinationer, og som angiveligt ikke implicerede mission. De hører vikingetiden til, mens togter i Østersøen som i stærkt varierende grad havde et missionsaspekt hører middelalderen til.

I den internationale udlægning af historien lægges der i sondringen ikke vægt på de maritime plyndrings- og erobringstogter. Vægten lægges på de indre magtstrukturer, og magtforholdene mellem danere omkring 1000 identificeres som væsentligt forskellige fra dem, der herskede i middelalderen. I vikingetiden var jorden og de øvrige naturlige ressourcer endnu ikke monopoliseret. Derfor havde magthavernes tilegnelse af værdier fra befolkningen ikke karakter af jordrente og faste skatter, men af røveri, tribut og gavegivning. Tilegnelsen af værdier fandt alene sted i kraft af militær styrke og politisk magt, hævdes det.

Fra slutningen af 1000-tallet begynder vi at se de første spor af en ændring af de hjemlige tilegnelsesmåder. Adam af Bremen skildrer, hvordan kongen gav tilladelse til og tog skat af vikingernes plyndringer af de omkringboende barbarer, og at de misbruger den tilladelse, de har fået over for deres landsmænd. Denne skildring er en refleks af denne forandringsproces. Det er tilladt at plyndre udadtil, men ikke indadtil. Man kan tale om, at tilegnelsen blev fredeliggjort, men ikke om at samfundet som sådan blev mere fredeligt. De danske, som aspirerede mod at slå sig op som eller forblive stormænd, søgte

i stadig højere grad deres indtægter gennem en mere effektiv udnyttelse af de hjemlige ressourcer - jord, skov, hav og arbejdskraft. Afgørende forudsætning for denne udvikling var på den ene side kodificering, legalisering og koncentration af jordejendommen, på den anden side at volden blev monopoliseret i hænderne på en suveræn centralmagt.

De første kontante spor af koncentration af jordegods og jordrente dukker da også frem i slutningen 1000-tallet. Udviklingen af de kirkelige institutioner og munkevæsenet i Danmark fik stor indflydelse på den akkumulation af jordegods, vi kan følge fra dette tidspunkt. Ligesom Romerkirken videreførte tanken om suveræn centralmagt fra Romeriget, og i løbet af middelalderen udviklede forestillingerne om den middelalderlige kongemagt, var kirken også indenfor teknologi, administration, skattevæsen og jura bærer af en antik arv og den hovedsagelige kraft i udviklingen på disse områder. Det er nok derfor ingen tilfældighed, at vi først kan følge jordejendommens historie i takt med de gejstlige institutioners indtog i Danmark. Med gejstligheden fulgte skrivekunsten, bevidstheden om at skriftlig adkomstdokumentation til jorden var betydningsfuld og den tekniske indsigt i, hvordan man organiserede og fik bedst muligt udbytte af store jordejendomme. Det er derfor vi fra slutningen af 1000-tallet får skriftlige oplysninger om aristokratiets gaver til kirken. Vi kan ikke gå ud fra, at stormandspartierne i længere tid havde samlet store jordejendomme. Det er der ikke meget, der taler for. Vi ved kun, at de danske stormænd i 1100- og 1200-tallet byggede store gejstlige godskomplekser op, og derfra kan vi slutte, at jordkoncentrationen måske var begyndt noget tidligere, formentlig i løbet af 1000-tallet, efterhånden som der blev lukket af for vikingetogterne.

Fra da af fik koncentrationen og omfordelingerne af denne vigtige ressource en ganske afgørende indvirkning på formeringen af samfundets magtstrukturer. Jordbesiddelse og de indtægter, man kunne tilegne sig ved systematisk og permanent drift af jorden, blev en forudsætning for magt og magtudøvelse. De store jordejendomme var det middelalderlige kongedømmes økonomiske fundament. De middelalderlige konger var selv jordejere og som sådan byggede de en del af deres magt på de jordrenter, de kunne få af deres jord. Desuden hævdede de danske konger fra slutningen af 1100-tallet kongelige rettigheder, dvs. skatter, tjenesteydelser og jurisdiktion, over alle jordejere, undtaget de, der var fritaget ved kongeligt privilegium. Fra omkring 1230 opkrævede kongen en jordskat kaldet plovskat, som i andre europæiske lande. Den middelalderlige kongemagts økonomiske fundament stammede til dels fra de før-middelalderlige måder at tilegne sig værdier på. Plyndringer og erobringer var også i middelalderen dagens orden, og indtægterne fra de kommercielle aktiviteter var fortsat centrale for de middelalderlige konger. De nye kilder til finansiering af magten var jordrente af kongernes jord, hvad enten det var institutions- eller privatgods, og jordskatterne af den jord indenfor deres territorium, som andre ejede. Heri ligger den principielle forskel på tributær og middelalderlig kongemagt, fastslås det i den internationale udlægning.

Fra den nationale udlægning af 800- til 1100-tallets historie kan der trækkes en lige linie fra Harald Blåtands kongerige frem til vor tids konstitutionelle monarkiske stat.

Den fremhæver på højeste plan den historiske kontinuitet og den særlige egenart ved det danske samfund. Danmark er et ældgammelt kongerige, det ældste i verden siges det. Et godt brand og noget, der maner til nationalt sammenhold og stolthed. Danskere har en særlig historisk arv i kraft heraf og i kraft af, at vi nedstammer fra vikingerne. Ligeledes et godt brand og noget, der maner til nordisk sammenhold og stolthed. Dette nationale syn på historien har rødder tilbage i middelalderen.

Saxo Grammaticus, der skrev sin *Gesta Danorum* omkring 1200, var endnu mere radikal. Han førte den danske kongeslægt helt tilbage til sagnkongen Dan, for på den måde dynastisk at rodfæste sin tids sårbare nationale kongedømme i en fjern, fjern fortid. Saxo introducerede den nationale historieskrivning på danske grund, og denne tradition må siges at have været rygraden i historieskrivningen siden. Saxo trak på en antik tradition i sin propaganda for det middelalderlige nationale danske kongedømme, som Valdemar den første og hans kreds af familie og venner med Saxos arbejdsgiver, ærkebiskop Absalon, i spidsen havde fået etableret i slutningen af 1100-tallet. På samme måde trak senmiddelalderens og senere historikere på Saxos værk i deres bestræbelser på gennem historien at appellere for dansk samling i aristokratiets og de indflydelsesriges rækker. Saxo og hans efterkommere var vel klar over, hvad ærinde de var ude i, men de holdt kortene ind til kroppen.

Under den såkaldte romantik i første halvdel af 1800-tallet gennemsyrede den nationale ideologi historiografien med sine ideer om folk, national egenart og nationer. Historien blev betragtet som et middel til identifikation af den nationale karakter, og i den politiske kamp for nationalt demokrati havde historikeren en vital rolle i konstruktionen af en folkelig national identitet. Denne bevægelses målgruppe var langt bredere end den nationale historieskrivnings publikum i middelalderen. Denne nye egalitarisme blev en vigtig mission for Den danske historiske Forening og for foreningens tidsskrift *Historisk Tidsskrift*, hvis mål det var at promovere og publicere historiske undersøgelser om danske forhold i et nationalt perspektiv. De fleste af 1800-tallets danske historikere havde et nationalt sindelag, og de studerede næsten udelukkende dansk historie. Det samme kan i almindelighed siges om historikerne til frem mod slutningen af 1900-tallet. Den første lære af historien om de sidste århundreder før og lige efter 1000 er skrevet i tradition med denne nationale og nationalromantiske historieskrivning.

Her overfor fremstiller den internationale udlægning af 800- til 1100-tallets historie overgangen fra vikingetiden til middelalderen som en civilisationsproces. Vikingetidens klansamfund var ikke reguleret af en central magt. Konflikter blev løst gennem forhandling og voldudøvelse parterne i mellem. Den enkelte var henvist til at beskytte sig selv ved at indgå i en klan, et forbund eller en anden type koalition. Tilegnelsen af værdier ud over de, som udsprang af eget arbejde, skete ved forskellige former for voldelig appropriation. Den teknologiske udvikling var svag, ”learning by doing” var det uddannelsesmæssige princip og skriftligheden var ikke udpræget. I middelalderen blev voldsudøvelsen tæmmet. Retten til at udøve vold bliver indskrænket hen mod eta-

blering af et voldsmonopol i hænderne på en centralmagt, som gennem middelalderen udvikler sig mod en statsmagt. Centralmagten gennemløber fra 1200-tallets håndfæstninger en konstitutionel udvikling, hvor det personlige element i magtudøvelse svinder ind og skellet mellem personlig og offentlig interesse udviskes. Centraladministrationen udvikles og centralmagtens funktionsområder øges, og disse kommer i stigende grad til at danne almene reproduktionsbetingelser for samfundslivet. De første tegn på centralmagtens overtagelse af territoriets, rigets, forsvar slår igennem hen mod slutningen af 1100-tallet, hvor vi også ser den spæde begyndelse til den royale beskatning af jorden, som var den væsentligste finansielle kilde for de middelalderlige konger. Ved midten af 1200-tallet fremstår centralmagten som lovgiver, og ved afslutningen af dette århundrede er den involveret i retsvæsenet ved det kongelige retterting. Kontrollen over territoriet, riget, skærpes og hen mod slutningen af middelalderen udbredes denne kontrol til beherskelse af farvandene manifesteret ved øresundstoldens indførelse i 1400-tallet. Middelalderen var endvidere præget af teknologisk udvikling, stærk udbredelse af skriftlighed og institutionalisering af uddannelserne.

Denne civilisationsproces deltes med og skete i tæt forbindelse med det øvrige Europa. Det er ikke enestående, at der hen mod slutningen af 1100-tallet opstod et suverænt dansk kongerige. Det europæiske kontinent opdeles gennem middelalderen i middelalderlige konge- og fyrsteriger. Det er derfor ikke så underligt, at pave Pius II i et brev til den tyrkiske sultan Mehmed fra omkring 1460, det såkaldte *Epistola ad Mahumetem*, beskriver Europa som kristenhedens bastion i verden, det politisk regionaliserede og fragmenterede, men af pavemagten forenede, europæiske kontinent, overfor det muslimske, politisk centraliserede universelle ottomanske imperium. Kongeriger og fyrstedømmer og den teknologiske og åndelige udvikling, der prægede middelalderen, byggede i væsentlig grad på antikke traditioner. Disse blev udviklet, forfinet og tilpasset lokale forhold i en diffusionsproces, når viden, varer og magt fra centrale dele af den middelalderlige civilisation blev indoptaget i dens perifere. Danernes lande var i mere end én forstand missionsmark for frankere og siden tyskere, inden danerne fra omkring 1100 selv blev missionærer og civilisationsbærere.

Der er ikke nogen lang historiografisk tradition bag den her skitserede internationale fortolkning af danmarkshistorien. Den kan karakteriseres som et paradigmeskifte, sat ind lige efter det andet årtusindskifte af vor tidsregning. Dette skifte må ses i sammenhæng med en international trend i historieskrivningen, hvor den traditionelle verdenshistorie, der tager udgangspunkt i den vestlige verden og dens stigende hegemoni i verden, er blevet suppleret af globalhistorie med et mere holistisk og sammensat syn på verdenshistorien. Globalisering er for tiden som bekendt et buzzword, men bag det ligger en stigende erkendelse af, at verdens borgere er afhængige af hinanden på tværs af nationale, kulturelle og religiøse skel. Det er på den baggrund, man skal se den nye måde at anskue verdenshistorien på. I tråd hermed er den politiske og kulturelle integration i Europa efter anden verdenskrig, manifesteret i Den Europæiske Union, helt klart ud-

slagsgivende for det opgør med den nationalromantiske historieopfattelse, som man finder i de internationale udlægninger af historien. Det danske riges fødsel sammenkædes med Europas. Danmarks historie præsenteres ikke ved sin historiske egenart, hvorimod fællesskabet og lighederne med de øvrige europæiske riger understreges. Den nye verdensorden efter afslutningen af den kolde krig afspejler sig ligeledes ved kontrasteringen af vikingetiden med middelalderen. Førstnævnte epoke karakteriseres med klare associationer til magtforholdene i de dele af mellemøsten, hvor Danmark i dag er krigsførende. Og det såkaldte internationale samfunds bestræbelser, på at etablere magtstrukturer efter vestligt forbillede i disse dele af mellemøsten, reflekteres i fremstillingen af frankernes og senere de tysk-romerske kejseres medvirken ved civilisering af danerne frem mod dannelsen af det danske kongerige i 1100-tallet.

Den internationale udlægning af historien er et opgør med den nationale historieskrivning i en tid, hvor “det europæiske fællesskab” og “verdenssamfundet” er blevet en del af vores bevidsthed. Man kan sige, det er på høje tid, efter vi nu i mere end 35 år har været medlem af først Det Europæiske Fællesmarked og senere Den Europæiske Union, godt 60 år efter dannelsen af De Forenede Nationer og snart 90 år efter oprettelsen af Folkeforbundet. Man kan lære heraf, at den historiske udviklings indflydelse på historieforskningen sætter sig igennem med en vis forsinkelse, lige så vel som det tager nogen tid før forskningsresultaterne når den brede offentlighed. Der vil nok gå nogen tid, inden det er børnelærdom, at det danske kongerige blev til som ét af de nationale kongeriger, der formede Europa omkring 1200.

Et er sikkert, middelalderhistorien lærer os lige så meget om os selv, som den lærer os om middelalderen.

4 Litteratur

- ¶ Esben Albrechtsen, ‘Konger og Krige. 700-1523’, *Dansk Udenrigspolitikks Historie*, bd. 1, ed. Carsten Due-Nielsen m.fl. (København, 2001)
- ¶ *Individ, Kollektiv och Kulturella Mönster i Mdedeltidens Danmark*, red. Peter Carelli m.fl. (Stockholm, 2004)
- ¶ Robert Bartlett, *The Making of Europe – conquest, colonization and cultural change 950-1350* (Harmondsworth, 1994)
- ¶ Ole Feldbæk, *Gyldendals bog om Danmarks historie* (København 2004)
- ¶ Nils Hybel, ‘Om historisk sandhed’, *Fortid og Nutid*, hefte 1 (1994), pp. 58-62
- ¶ Nils Hybel, ‘Kan man bruge historie til noget?’, *Fortællinger i Tiden*, ed. Marius Mariager mfl. (København, 2001), pp. 17-24

6. Hvad man kan lære af middelalderhistorien?

- ¶ Nils Hybel, *Danmark i Europa 750-1300* (København, 2003)
- ¶ John H. Lind m.fl., *Danske Korstog. Krig og Mission i Østersøen* (København, 2004)
- ¶ J.R. McNeill, William R. McNeill, *The Human Web. A Bird's-Eye View on World History* (New York, 2003)
- ¶ Peter Sawyer, 'Da Danmark blev Danmark. Fra ca. år 700 til ca. 1050', *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, red. Olaf Olsen (København, 1988).
- ¶ http://studier.ku.dk/studier_a-z/historie/ (besøgt 9. juni 2009)

